

**K OTÁZKE HODNOTOVEJ NEUTRALITY
SPOLOČENSKÝCH VIED**

VÁCLAV ČERNÍK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

ČERNÍK, V.: Value Neutrality in the Social Sciences
FILOZOFIA 65, 2010, No 8, p. 792

The paper is a contribution to the current debates on the value neutrality of the social sciences. The true meaning of claiming the value neutrality of the latter is not to be found in rejecting their value dependence, but rather 1/ in clearly differentiating between truth, as the relationship of the contents of our statements to objective reality, and value as the relationship of objective reality to our needs and interests; 2/ in differentiating between value and valuation; 3/ in differentiating between factual statements about values, to which the standards of truthfulness apply, and value statements, to which the standard of value appropriateness apply; 4/ in differentiating between cognitive (scientific) and non-cognitive (non-scientific) values; 5/ in clearly differentiating between positive values, which help the science in its approaching the objective truth and new achievements, and negative values, which are obstructive to this process; 6/ in uniting the objectivity of science with progressive social movements.

Keywords: Value – Value neutrality – Value statement – Cognitive and non-cognitive values

Problém hodnotovej neutrality spoločenských vied je jedným z kľúčových problémov metodológie vied. Jeho riešenie bolo a je doteraz predmetom rozsiahlych sporov. Racionálnu diskusiu o tejto problematike do značnej miery hamuje najmä neujasnenosť pojmu axiologickej hodnoty, štruktúry našich tvrdení o hodnotách, rozdielu medzi kognitívnymi a nekognitívnymi hodnotami, ako aj vplyvu hodnôt na proces vedeckého bádania. Úlohou tohto diskusného článku je pokúsiť sa o jedno z možných riešení daného problému.

1. Spory o hodnotovú neutralitu spoločenských vied. Štandardným vstupom do problematiky hodnôt a hodnotenia v spoločenských vedách je spravidla rozlíšenie medzi opisnými a hodnotiacimi vetami. Okolo tejto problematiky sa však vedú závažné spory. Podľa jedných autorov spoločenské vedy obsahujú len deskriptívne tvrdenia a sú hodnotovo neutrálne; podľa druhých naopak nie sú hodnotovo neutrálne, ale narábajú aj s hodnotovými tvrdeniami. Podľa prvého z uvedených stanovísk všetky vety v spoločenských vedách sú deskriptívne a z týchto viet ako z logických premís nevyplývajú žiadne hodnotiace dôsledky. Podľa druhého je téza o logickej neodvoditeľnosti hodnôt zo sociálnych faktov chybná. Prívrženci tohto druhého stanoviska sa odvolávajú na skutočnosť, že veľa termínov spoločenských vied zahŕňa nielen opisné, ale aj hodnotiace komponenty. Nepopierajú, že môže existovať určitá nehodnotiaca časť spoločenských vied, no spoločenské

vedy ako celok podľa nich nie sú hodnotovo neutrálne. Prijatie tézy o hodnotovej neutralite spoločenských vied by podľa nich znamenalo značné ochudobnenie ich jazyka ([17], 465 – 467; [16]).

Niektorí autori (napríklad J. N. Keynes, L. Robins, M. Bunge a i.) skutočne uznávajú princíp hodnotovej neutrality spoločenských vied. Pozitívne spoločenské vedy sú podľa nich v zásade hodnotovo neutrálne, iba normatívne odbory obsahujú aj hodnotiace tvrdenia, no tie podľa nich nie sú vedami, ale technológiami. Iní autori (napríklad J. M. Keynes, T. Veblen, G. Myrdal a i.) naopak spochybňujú platnosť zásady hodnotovej neutrality spoločenských vied. Podčiarkujú, že hodnoty sú od vedeckej činnosti neoddeliteľné. Spor o to, či spoločenské vedy sú hodnotovo neutrálne (*value-free*), alebo hodnotovo viazané (*value-bound*), sa fakticky vinie celými dejinami spoločenských (sociálnych i humanitných) vied a nie je dosiaľ uspokojivo doriešený. Ústredným problémom ekonómie napríklad bola otázka, ako urobiť ekonómiu, ktorá vychádza z analýzy individua, hodnotovo neutrálnou ([5], 40). Paretova ekonómia blahobytu, rozvíjaná vnútri Walrasovej teórie všeobecnej rovnováhy, sa napríklad označovala za hodnotovo neutrálnu. J. N. Keynes (otec J. M. Keynesa) identifikoval ekonómiu ako pozitívnu (hodnotovo neutrálnu) vedu a rozdiel medzi pozitívnym a normatívnym (hodnotovo viazaným) výskumom považoval za demarkačnú čiaru medzi vedeckou a nevedeckou ekonómiou. Táto ostrá demarkácia sa oslabovala u J. M. Keynesa a v postkeynesovskej škole, v ktorej sa trvalá nezamestnanosť začala považovať za anomáliu, za indikátor nedostatočnej slobody trhu, ktorú nemožno odstrániť iba silami trhu (je nevyhnutná aktívna úloha štátu), alebo v neorakúskej škole, ktorá sa zakladala na metodologickom individualizme, odvodenom z Misesovho praxeologického poňatia ekonomiky ako vedy o ľudskom konaní. Iné ekonomické školy sa naopak znova vracali k tejto demarkácii. Prívrženci neoklasickej syntézy sa napríklad usilovali vtesnať J. M. Keynesa do svojho modelu axiomatickej teórie.

Spor o hodnotovú neutralitu spoločenských vied však nie je zďaleka ukončený ani dnes. M. Bunge napríklad odlišuje teoretickú ekonómiu ako pozitívnu, hodnotovo neutrálnu vedu od normatívnej, hodnotovo viazanej ekonómie, ktorú nepovažuje za vedu, ale za (vedecky fundovanú) technológiu ([3], 230 – 240). Niektorí autori síce uznávajú relevantnosť hodnôt a hodnotiacich tvrdení pre všetky oblasti ľudskej činnosti, no napriek tomu považujú „logický charakter hodnotovej neutrality“ za zásadnú metodologickú požiadavku vedeckého bádania. Argumentujú napríklad tým, že u teoretických spoločenských vied sa vyskytujú aj analytické tvrdenia, a teda môžu byť hodnotovo neutrálne ([12], 482). Je pravda, že teórie spoločenských vied môžu obsahovať aj niektoré tvrdenia analytického charakteru, no zďaleka sa nedajú na tvrdenia takéhoto typu zredukovať. Ako je to potom s hodnotovou neutralitou podstatnej, neanalytickej časti spoločenskovedných teórií?

V pozadí tohto sporu je celý rad kľúčových filozoficko-metodologických problémov: *Čo je predmetom vedeckých teórií?* Ak prijmeme stanovisko klasického objektivismu, podľa ktorého ich predmetom je „vonkajšia“ vec, vec osebe, tak sa prikloníme k záveru, že teória je hodnotovo neutrálna. Ak prejdeme na stanovisko vedeckého realizmu, podľa ktorého predmetom vedeckých teórií je vec, ktorá sa stala objektom, vec, ktorá sa začlenila do štruktúry ľudskej činnosti a nadobudla v nej určitý špecificky spoločenský rozmer,

stala sa vecou pre subjekt, a teda aj istou hodnotou pre človeka, dôjdeme k názoru, že už v základoch, resp. vo východisku ľudského poznania je obsiahnutý aj prvok hodnotenia. Uznáme, že v receptári spoločenských vied sú nielen deskriptívne, ale aj hodnotiace tvrdenia.

Čo je predmetom spoločenských (sociálnych a humanitných) vied? Ak prijmeme názor autorov, podľa ktorých je predmetom spoločenských vied ľudský sociálny systém, budeme inklinovať k stanovisku, že spoločenské vedy sú hodnotovo neutrálne. Ak prijmeme naopak stanovisko autorov, ktorí považujú za predmet spoločenských vied individuálne a skupinové konanie, budeme inklinovať k opačnému názoru, podľa ktorého spoločenskovedné teórie sú hodnotovo viazané. Ak vyjdeme z presvedčenia, že predmetom spoločenských vied je vzájomná väzba ľudského sociálneho systému a konania, budeme očakávať, že v spoločenskovedných teóriách bude existovať vzájomná väzba (polarizácia) hodnotovo-neutrálnej a hodnotovo viazanej zložky ľudského poznania.

Zastavuje sa vedecké poznanie len pri výstavbe vedeckých teórií, alebo reprodukčný cyklus vedeckého poznania pokračuje vo fáze ideovo-praktickej činnosti? Ak uznáme za pravdivú prvú z týchto odpovedí, budeme viesť striktnú demarkačnú čiaru medzi teoretickou, pozitívnou, hodnotovo neutrálnou vedou a praktickou, normatívnou, hodnotovo viazanou technológiou. Ak uznáme za pravdivú druhú z týchto odpovedí, tak uznáme existenciu nielen teoretických, ale aj praktických vied a budeme môcť skoncentrovať našu pozornosť na analýzu vzájomných väzieb hodnotovo neutrálnej a hodnotovo viazanej zložky vedeckého poznania. Dôjdeme k presvedčeniu, že ani v jednej oblasti spoločenských vied nedochádza k úplnej redukcii jednej či druhej polárnej zložky ľudského myslenia.

2. Pojem axiologickej hodnoty. Hodnota a hodnotenie. Riešenie problému hodnotovej neutrality spoločenských vied závisí od správneho vymedzenia pojmu hodnoty. Lenže k tomu máme zatiaľ ďaleko.

Predovšetkým si treba uvedomiť, že slovo „hodnota“ vystupuje nielen v spoločenských vedách, ale aj vo formálnych a prírodných vedách. Hovorí sa v nich napríklad o pravdivostnej hodnote, o hodnotách veličiny, o hodnotách premennej, o absolútnej hodnote a pod. Termín „hodnota“ sa používa nielen v axiológii, ale aj v iných spoločenských vedách. Ekonómovia napríklad hovoria o hodnote tovaru (úžitkovej a výmennej hodnote) o hodnote (cene) kapitálu a pod. Našou úlohou je preto ujasniť si, v akom zmysle sa slovo „hodnota“ používa v teórii hodnôt, v axiológii.

Vo filozofii možno zaznamenať viaceré pokusy o vymedzenie pojmu axiologickej hodnoty. Zďaleka nie všetky však spĺňajú požiadavky metodológie spoločenských vied.

Gerhard Kloska ich roztriedil do niekoľkých skupín; definície rozdelil na operačné, relativistické, relačné, inštrumentálne a kultúrne. Ukazuje, že autori *operačných* definícií koncentrujú svoju pozornosť na vymedzenie spôsobov identifikácie hodnôt; autori *relativistických* definícií vymedzujú hodnotu ako vlastnosť predmetu, ktorá je závislá od vlastností subjektu; prívrženci *relačných* definícií identifikujú hodnotu ako reláciu medzi predmetmi a individuami či skupinami; autori preferujúci *inštrumentálne* definície identifikujú hodnoty podľa určitých kritérií, štandardov, vzorov, zásad, meradiel; napokon zástancovia *kultúrnych* definícií považujú hodnoty za atributívne vlastnosti kultúry ako sku-

točnosti zvláštneho druhu. Kloska zároveň ukazuje, že medzi pokusmi o vymedzenie pojmu hodnoty je aj veľa tautologických definícií (*ignotium per ignotium, idem per idem, circulus in definiendo*). V závere konštatuje, že „hodnota“ je v súčasných axiologických koncepciách „maximálne neostrým“ termínom, že v spoločenských vedách dosiaľ neexistuje žiadna terminologická zhoda v jej chápaní a že tento termín v dôsledku toho neplní patričnú integratívnu funkciu v spoločenských vedách, ale je skôr zdrojom nedostatočnej zhody v spoločenskovednom bádani ([10], 68 – 71).

Kloska zároveň ukazuje, že doposiaľ nebola vybudovaná ani jednotná teória hodnôt. Súperia tu dve protichodné axiologické koncepcie: behavioristická (relativistická) a mentalistická (subjektivistická). Podľa *behavioristickej* (relativistickej) teórie je predmetom axiológie preferenčné správanie subjektov; hodnoty sa chápu ako relatívne vlastnosti predmetov rozličnej ontologickej povahy, ktoré možno identifikovať prostredníctvom externého pozorovania preferovaného správania individuí a skupín; v každom správaní sú podľa nej najmenej dve hodnoty: negatívna a pozitívna (prípadne neutrálna). Podľa *mentalistickej* (subjektivistickej) teórie predmetom axiológie nie je správanie individuí a skupín, ale implicitne alebo explicitne vyjadrená koncepcia toho, čo je pre ne žiaduce vzhľadom na spôsoby, prostriedky a ciele ich konania; hodnota sa chápe ako konštrukt lokalizovaný v oblasti úmyslu a založený na poznaní, emóciách a vôľových vlastnostiach subjektu. Hodnoty sú podľa danej teórie zadané introspektívne a nemožno ich preto identifikovať na základe vonkajšieho pozorovania správania individuí a skupín. Behavioristickú teóriu autor ilustruje na príklade axiológie Ch. Morrisa a mentalistickú na príklade axiológie C. Kluckholma ([10], 72 – 118).

V novodobej filozofii sa hodnotový svet chápe rôzne: ako akási tretia, všeobecnou vôľou konštituovaná sféra bytia, odlišná tak od prírodného, ako aj od duchovného bytia (H. Münsterberg), ako osobitná rovina fenoménov, ktorá sa nachádza kdesi nad svetom fyzickej a duševnej skutočnosti a ako taká nie je ani reálna, ani nereálna (N. Hartmann), ako sféra akýchsi terciárnych kvalít, ktoré nie sú ani fyzické, ani psychické (G. E. Moore), ako niečo duálne vo vzťahu k reálnemu bytiu, ako niečo, čo nie je ani skutočné, ani neskutočné, ale iba platné, resp. ako predpis toho, čo má byť (H. Rickert, W. Windelband), ako svet emocionálnych a vôľových stavov nášho prežívajúceho vedomia (M. Scheler), ako projekcia našich biopsychických záujmov (R. B. Perry), ako číra funkcia nášho vedomia (R. Polin), ako významová zložka našich diskurzov (ontologický konštrukcionizmus) a pod.

Problém je zrejme v tom, že sa k tematike hodnôt často pristupovalo zo vzájomne sa vylučujúcich pozícií objektivizmu a subjektivismu. Objektivizmus ignoroval relačný charakter hodnôt; nebol schopný pochopiť špecifikum hodnoty, ktorá vzniká v procese tvorivej vzájomnej interakcie či „hry“ subjektu a objektu. Subjektivizmus zasa považoval hodnotu za niečo absolútne závislé od subjektu. Objekt a subjekt, objektívne a subjektívne sa nechápali v ich vzájomnom vzťahu, ale oddelene. Stavali sa proti sebe ako vonkajšie a vnútorné, transcendentné a imanentné, pasívne a aktívne, heterogénne a autonómne, odcudzené a intímne, prvotné a druhotné, reálne a nereálne, materiálne a ideálne a pod. ([11], vi, 15, 19, 24). Inými slovami, vydávali sa za absolútne sa vylučujúce krajnosti; za objektívne sa

považovalo to, čo nie je subjektívne, a subjektívne sa chápalo ako niečo neobjektívne.

Nespokojnosť so stanoviskom objektívizmu zákonite prerastala do opačnej krajnosti. V „estetickéj sociálnej vízii“ R. H. Browna, J. Nelsona, D. McCloskeyho a H. Whita sa napríklad sociológia a história začali chápať ako formy poetického diskurzu či „kognitívnej estetiky“. Ide o víziu, ktorá sa usiluje nahradiť (prostredníctvom „dialektickej hermeneutiky“) vedu umením, pravdu krásou, realitu symbolikou, veci a udalosť pocitmi a významami, objektivitu subjektivitou, explanáciu interpretáciou, testovanie intuitívnym nazeraním a determinizmus slobodou. Je to vízia, ktorá sa zameriava na „rétoriku výskumu“, chápe modely ako „rozpravy“ a volá po návrate histórie späť do ríše estetických a morálnych vied ([8], 255). Lenže problém nie je v prechode od objektivitu k subjektivite, ale v prekonaní oboch krajností, objektívizmu i subjektívizmu, vo vypracovaní novej koncepcie objektivitu a subjektivitu, v rámci ktorej by bolo možné spresniť a rozvinúť aj koncepciu axiologickej hodnoty.

Niektorí autori hľadajú špecifikum hodnôt vo *fúzii* objektívneho a subjektívneho. Lenže medzi objektom a subjektom, objektívnym a subjektívnym je relevantný rozdiel, ktorý treba rešpektovať. Splývanie objektu a subjektu, objektívneho a subjektívneho teda nemôže byť skutočným modelom ich jednoty. Iní autori považujú hodnotu za niečo existujúce „medzi“ objektívnym a subjektívnym. A. López Quintás sa napríklad domnieva, že hodnotu možno vymedziť ako to, čo je síce reálne, ale nie je ani objektívne, ani subjektívne, ale „superobjektívne“ a „extrasubjektívne“. „Objektívne“ je podľa neho niečo rigidné, indiferentné; zato „superobjektívne“ je „zmesou ambítov“, kreatívnych herných potencií. Hodnotu treba podľa neho pochopiť ako súčasť „superobjektívneho“, ambítálneho bytia, v ktorom sa „manifestuje vnútorný zmysel“ všetkého bytia, resp. ako to, čo zväznamenňuje „masu indiferentných realít“. Teória hodnôt podľa neho musí byť „reálna, ale nie objektivistická, personálna, ale nie subjektivistická, relačná, ale nie relativistická“. Ľudská túžba po hodnotách podľa López Quintása smeruje prostredníctvom „extatickej participácie“ ku „konečnému, základnému Dobru, najvyššiemu Bytiu, Absolútnu, v ktorom sú založené všetky ľudské možnosti“ a v ktorom sa završuje aj „jednota“ „objektívneho“ a „superobjektívneho“ ([11], 14, 66, 91, 96, 97 100).

Nazdávame sa, že ani nahradenie schémy „objektívne – subjektívne“ schémou „objektívne – nadobjektívne“ nevytvára adekvátny „model jednoty“ objektívneho a subjektívneho. Podľa vedeckého realizmu skutočná jednota objektu a subjektu, objektívneho a subjektívneho nie je ani v ich *fúzii*, ani v akejsi „medzihre“ absolútnych krajností „objektívneho“ (nesubjektívneho) a „subjektívneho“ (neobjektívneho), ale vo vzájomnej podmienenosti, vzájomnej interakcii reálneho objektu a subjektu, v ktorej objekt vytvára pole možností pre tvorivú aktivitu subjektu a subjekt stvára objekt podľa svojich potrieb a záujmov, predstáv a ideí. Ani v rámci vedeckého realizmu však neexistuje úplná jednota názorov.

Niektorí autori tvrdia, že systém hodnôt je výsledkom hodnotenia, podobne, ako systém poznatkov je výsledkom poznania ([7], 28). Z tohto hľadiska sa problém hodnoty javí len ako otázka jej intersubjektivitu, ako otázka všeobecného súhlasu ľudí v hodnotení ([13], 51). Proti takému stanovisku však možno vzniesť závažné námietky. Výsledkom nášho hodnotenia zrejme môže byť len individuálne alebo kolektívne ohodnotenie hodno-

ty, hodnotiace tvrdenie, ale nie hodnota sama ([14], 35). Iní autori vyslovili názor, že hodnota je špecificky spoločenským, ľudským výtvorom ([15], 21). Aj proti tomuto stanovisku boli vznesené isté námietky. Jednou z najdôležitejších hodnôt človeka je nesporne príroda, prírodné prostredie človeka. Devastácia prírody je jednou z našich najvýznamnejších negatívnych hodnôt vôbec. Človek môže prírodu pretvárať, poľudšťovať, devastovať, využívať i zneužívať, no nemožno povedať, že príroda je ľudským výtvorom. Napokon ani o človeku, najvyššej hodnote pre človeka, nemožno povedať, že je iba ľudským výtvorom [6]. Je pravda, že všetky ľudské hodnoty vznikajú ako kryštalizácia ľudských bytostných síl; nemožno však povedať, že sú iba výtvorom človeka. Na ich tvorbe sa podieľa nielen človek, ale aj príroda. Konanie človeka je vždy iba „otcom“ ľudských hodnôt, príroda je vždy ich „matkou“. To zrejme platí nielen o tovarových hodnotách, ale aj o hodnotách v axiologickom zmysle slova. Možno povedať, že každá hodnota je výsledkom vzájomného pôsobenia, vzájomnej „hry“ subjektu a objektu, človeka a prírody. Niektorí autori vymedzujú hodnotu ako realizovanú, pozitívnu alebo negatívnu významovosť objektu pre individuálny alebo kolektívny subjekt ([4], 134). Iní autori upozorňujú na to, že pojem významovosti nemožno bezprostredne stotožňovať s pojmom hodnotovosti, hodnotovej predmetnosti ([2], 71). Problém je zrejme v tom, že sám pojem významu sa používa v užšom a širšom zmysle. Význam v užšom, lingvistickom zmysle používame na vyjadrenie vzťahu jazykového výrazu k jeho zmyslu a denotátu. Pojem významu v širšom zmysle používame na vyjadrenie ekonomického, sociálneho, politického a kultúrneho významu veci pre človeka. Zredukovať pojem hodnoty na lingvistickú významovosť by znamenalo stotožňovať hodnototvornú činnosť človeka s aktom hodnotenia; pojem hodnotovej predmetnosti by sa tým eliminoval alebo stotožnil s pojmom intersubjektivity.

Možno povedať, že v pozadí značnej plurality predstáv o povahe hodnôt je neujasnenosť pojmu *predmetnosti* axiologickej hodnoty. Marx kedysi pri štúdiu tovarovej hodnoty ironicky poznamenal, že hodnotová predmetnosť tovarov sa odlišuje od vdovičky *Quickly* (Čipernej), tým, že nevieme ako sa jej zmocniť. Ešte viac to platí o predmetnosti hodnoty v axiologickom zmysle. Kľúčový problém je zrejme v odlíšení faktu a hodnoty a cesta k tomu vedie cez rozlíšenie hodnoty a hodnotenia. *Hodnota* je nejaké súcno dané od prírody alebo vytvorené človekom, ktoré sa stalo predmetom biologických, ekonomických, sociálnych, politických a/alebo kultúrnych potrieb a záujmov človeka. Spredmetňuje sa v nej jednak interakcia človeka a prírody, jednak vzťah človeka k človeku. A keďže potreby a záujmy človeka – individuí, sociálnych skupín, spoločenstiev, spoločnosti na určitom stupni jej vývoja – bývajú odlišné, existuje aj značná pluralita ľudských hodnôt. Hodnota vzniká v procese ľudskej hodnototvornej činnosti a stáva sa objektom hodnotenia. Hodnototvorná činnosť človeka je nevyhnutnou zložkou jeho praktickej činnosti. *Hodnotenie* je výpoveďou o hodnote; je nevyhnutnou zložkou ideovo-practickej činnosti, ktorá je jednou z fáz reprodukčného cyklu vedeckého (a nielen vedeckého) poznania. Spočíva v ideovej príprave ľudskej praktickej činnosti. Rozlíšenie hodnoty a hodnotenia je nevyhnutným predpokladom pochopenia rozdielu medzi kognitívnou a nekognitívnou zložkou našich hodnotových tvrdení.

3. Kognitívna a nekognitívna zložka hodnotových tvrdení. Pri riešení problému hodnotovej neutrality spoločenských vied sa vedú rozsiahle spory najmä okolo otázky *štruktúrnej povahy hodnotiacich súdov*. Majú hodnotové súdy charakter výrokov, ktoré môžu byť pravdivé, alebo nepravdivé, a ktoré teda možno overovať, alebo taký charakter nemajú a nedajú sa overovať? Podľa jedných autorov hodnotové súdy nie sú skutočnými výrokmi a ako také sa nedajú overovať; treba ich z vedy vylúčiť (A. J. Ayer); nemajú teoretický zmysel, a teda ani miesto v teoretickom poznaní; treba ich zaradiť do metafyziky (R. Carnap); sú výrazom želaní, neobsahujú ani pravdu, ani nepravdu, a preto ich nemožno ani potvrdiť, ani vyvrátiť (B. Russell); sú vyjadrením citov, majú persuzívnu funkciu a ako také nepatria do vedy, aj keď majú svoj význam (Ch. L. Stevenson). Existuje aj celkom opačný názor, podľa ktorého sú hodnotové súdy výrokmi, a to jednak výrokmi o faktoch, jednak výrokmi o ľudských zážitkoch a ako také môžu byť pravdivé, alebo nepravdivé (J. Popelová). Kto má pravdu?

Podľa nášho názoru najbližšie k pravde sú tí autori, ktorí tvrdia, že naše tvrdenia vypovedajúce o hodnotách majú *kognitívny i nekognitívny* rozmer, že v ich *štruktúre je zabudovaný rozdiel medzi pravdou a významom* ([18], 188). Medzi pravdou a hodnotou je však podstatný rozdiel, ktorý treba rešpektovať. Pojmom pravdy vyjadrujeme vzťah obsahu našich tvrdení k objektívnej realite, zatiaľ čo pojmom hodnoty vyjadrujeme vzťah prírodnej a spoločenskej reality k našim potrebám a záujmom. Sú to dve diametrálne odlišné veci, ktoré neslobodno stotožňovať. O hodnote nepovieme, že je pravdivá, alebo nepravdivá, ale iba to, či zodpovedá, alebo nezodpovedá našim potrebám a záujmom. Problém spočíva zrejme v tom, že existujú *dva odlišné druhy výpovedí o hodnotách*: 1. faktúálne tvrdenia, v ktorých sa hovorí o existencii či platnosti nejakej hodnoty, a 2. hodnotiace tvrdenia, v ktorých sa vypovedá o tom, či daná hodnota zodpovedá potrebám a záujmom človeka (individua, skupiny, komunity, ľudstva). Prvé z týchto tvrdení majú kognitívny charakter a podliehajú kritériu pravdivosti, zatiaľ čo druhé nemajú kognitívny charakter a nepodliehajú kritériu pravdivosti, ale kritériu hodnotovej adekvátnosti. Rozoberme si tieto dva odlišné druhy výpovedí o hodnotách podrobnejšie.

Vo všeobecnosti možno povedať, že analýza *kognitívneho aspektu* faktúálnych tvrdení o hodnotách má obdobnú logickú štruktúru ako analýza kognitívneho významu deskriptívnych tvrdení o faktoch: Pre každé faktúálne tvrdenie t o nejakej hodnote e platí, že t je pravdivé práve vtedy, keď t je vo vzťahu R k nejakej existujúcej, platnej hodnote e . Symbolicky: pre všetky t (t je pravdivé práve vtedy, keď existuje e $\mathbf{R} (t, e)$), kde t zastupuje faktúálne tvrdenie o hodnote, symbol e zastupuje predmetnú hodnotu, symbol R zastupuje konkrétny vzťah medzi týmto tvrdením a predmetnou hodnotou. Tento vzťah zrejme nebude mať charakter štruktúrnej izomorfie ani priamej korešpondencie, ale nepriamej, viacstupňovej, štruktúrno-referenčnej korešpondencie. Špecifikum tohto kognitívneho aspektu našich faktúálnych tvrdení o hodnotách spočíva v tom, že sa pri ňom porovnáva faktúálne hodnotové tvrdenie s faktickou hodnotovou realitou.

Inak je to v prípade našich hodnotiacich tvrdení. V danom prípade už nejde o porovnávanie faktúálneho tvrdenia s hodnotovou realitou, ale naopak o porovnávanie hodnotovej reality s potrebami a záujmami subjektu: individua, sociálnej skupiny, spoloč-

stva, spoločnosti, ľudstva. Zaujímá nás, či to, čo sa považuje alebo vydáva za hodnotu, za hodnotový vzor, normu či ideál, zodpovedá skutočným potrebám a záujmom subjektu, ľudskej prirodzenosti človeka, resp. to, či sa správne vymedzil spoločenský (ekonomický, sociálny, politický, kultúrny) význam toho, čo považujeme za hodnotu alebo za hodnotový vzor, normu či ideál.

Uvedme príklad z oblasti práva. Podľa H. Kelsena hodnotiaci súd predpokladá platnosť morálnej, právnej alebo inej normy; opisuje vzťah, v ktorom je určitý objekt (ľudské správanie) k tejto norme, a kvalifikuje tento objekt (správanie) ako niečo „dobré“ alebo „zlé“. Hodnotiaci súd tak môže byť podľa Kelsena pravdivý, alebo nepravdivý. Analýza jeho príkladov však ukazuje, že mu v skutočnosti nejde o pravdivosť či nepravdivosť hodnotiaceho súdu, ale len o pravdivosť či nepravdivosť faktúálneho tvrdenia vypovedajúceho o právnych či morálnych hodnotách. Napríklad: Faktúálne tvrdenie „Bigamia je protiprávna, právne zlá“ je nepravdivé, ak v rámci daného právneho systému neplatí žiadna norma, ktorá bigamiu zakazuje; toto tvrdenie bude naopak pravdivé, ak v rámci daného systému platí norma, ktorá bigamiu zakazuje. Alebo: Faktúálne tvrdenie „Milovať svojho nepriateľa je mravne dobré“ bude pravdivým tvrdením, ak sa vzťahuje na morálny systém (kresťanskú morálku), v ktorom platí norma, ktorá ľuďom prikazuje milovať svojich nepriateľov. No v rámci morálneho systému, kde taká norma neplatí, bude takéto faktúálne tvrdenie nepravdivé ([9], 195 – 196). Kelsen, ako vidno, limituje svoju analýzu právnych a morálnych hodnotových tvrdení vypovedajúcich o hodnotách len na ich kognitívny aspekt, len na otázku, či zodpovedajú prijatým, resp. platným právnym normám. Neanalyzuje ich nekognitívny aspekt čiže otázku historickej opodstatnenosti platných hodnôt, vzorov, noriem a ideálov, otázku, či dané právne, morálne a iné systémy sú historicky oprávnené, či sú aj hodnotovo, spoločensky adekvátne, či zodpovedajú ľudskej prirodzenosti človeka, aktuálnej ekonomickej, sociálnej, politickej a kultúrnej situácii, skutočným potrebám a záujmom doby, spoločnosti, ľudstva. Mimo jeho pozornosti zostávajú zložité prípady, v ktorých tvrdenia vypovedajúce o právnych a morálnych hodnotách sú síce pravdivé (zodpovedajú platným normám), ale hodnotovo neadekvátne, lebo platné normy už nezodpovedajú potrebám a záujmom spoločnosti. Možno povedať, že nedostatočné pochopenie rozdielu medzi kognitívnou a nekognitívnou zložkou našich hodnotových tvrdení je pozadím dávnych a neutíchajúcich sporov medzi prívržencami pozitívneho práva a stúpencami prirodzeného práva.

Predmet nášho hodnotenia môže mať odlišný zmysel a význam pre rozličné indivíduá, skupiny, komunity, historické obdobia, dejinné epochy. Medzi pravdou, osobnostným zmyslom a spoločenským významom našich hodnotových tvrdení preto môžu vznikáť diskrepancie a konflikty. Niektoré faktúálne hodnotové tvrdenia môžu byť zmysluplné, môžu mať určitý spoločenský, skupinový alebo osobnostný význam, aj keď nie sú objektívne pravdivé. Tvrdenie Bushovej administratívy, že Husajn vlastní zbrane hromadného ničenia, bolo (vedome) nepravdivé, no poslúžilo ako „dobrá“ zámienka vojny v Iraku. Niektoré faktúálne hodnotové tvrdenia môžu byť na druhej strane pravdivé, môžu zodpovedať svojej predmetnej hodnote, ale referent, na ktorý sa vzťahujú, patrí minulosti a stratil svoj spoločenský význam. Napríklad tvrdenie, podľa ktorého je otrok „hovo-

riacim dobytkom“, je pravdivým opisom vzťahu pána a raba v spoločnosti antického typu; v dnešnej spoločnosti však už stratilo svoje oprávnenie, lebo vzťah pána a raba bol nahradený ekonomickým prinútením (námezdný robotník je slobodným vlastníkom svojej pracovnej sily). V spoločnostiach, kde existuje protikladnosť ekonomických, sociálnych, politických a kultúrnych záujmov, existuje aj protikladné chápanie škály hodnôt. Bežným fenoménom v takýchto spoločnostiach je situácia, keď jednotlivé spoločenské skupiny vydávajú svoje potreby a záujmy, a teda aj vlastnú škálu hodnôt za celospoločenské a všeľudské potreby a záujmy, za celospoločenské a všeľudské hodnoty. V takom prípade je nevyhnutná hlboká vedecká analýza zhody a diskrepancie skupinových potrieb a záujmov s potrebami a záujmami celospoločenskými a všeľudskými.

Tvrdenie „Kapitalizmus oslobodil pracujúceho človeka v oblasti politickej“ je napríklad pravdivým faktúalnym tvrdením, pretože kapitalizmus skutočne nemôže existovať bez oslobodenia pracovnej sily námezdného robotníka (fordovský kapitalizmus navyše oslobodzuje pracujúceho človeka aj v oblasti spotreby). No tvrdenie „Kapitalizmus uskutočnil plné oslobodenie indivíduí“ je nepravdivým faktúalnym tvrdením, pretože na plné oslobodenie indivíduí je potrebné nielen politické, ale aj ekonomické, sociálne a kultúrne oslobodenie pracujúceho človeka, ktoré bude zrejme možné dosiahnuť až v postkapitalistickej spoločnosti. Je pravda, že pre niektoré skupiny obyvateľstva Afganistanu je pestovanie maku a výroba ópia „pozitívnu“ hodnotou, pretože si ňou zarábajú na živobytie a nemajú inú možnosť, ako si zarobiť na chlieb. No z hľadiska celospoločenských záujmov ide o negatívnu hodnotu, lebo ich produkcia ópia prispieva k zhubnej drogovej závislosti mnohých skupín obyvateľstva a zneužíva sa na financovanie terorizmu. Nad útlkom pre bezdomovcov v Bratislave je nadpis *Mea culpa*. Tvrdenie, ktoré je v ňom obsiahnuté, je neúplne pravdivým, a navyše zavádzajúcim faktúalnym tvrdením. Je síce pravda, že každý z nás je zodpovedný za to, čo zo seba urobí, no hlavnú zodpovednosť za situáciu bezdomovcov má spoločenský systém, ktorý nie je schopný zabezpečiť im prácu, aby si mohli poctivo zarobiť na živobytie a bývanie. Nad bránou v Osvienčime je nápis *Arbeit macht frei*. Pravda obsiahnutá v tomto nadpise je krutým, zámerným znevážením osudu väzňov vyhladzovacieho koncentračného tábora podobne ako heslo *Práca je vecou cti, chrabrosti a hrdinstva* nad vchodom do kolymských pracovných táborov.

4. Kognitívne a nekognitívne hodnoty. Správne riešenie problému hodnotovej neutralítity spoločenských vied v mnohom závisí od jasného rozlíšenia kognitívnych (epistemických, vedeckých) a nekognitívnych (neepistemických, mimovedeckých) hodnôt. J. R. Brown napríklad ukazuje, že vedecká metóda obsahuje množstvo pravidiel, normatívnych tvrdení, ktoré vyjadrujú kognitívne hodnoty. Ako príklady takýchto pravidiel uvádza: Hľadaj empiricky adekvátne teórie; Odmietni teóriu, ktorá je logicky nekonzistentná; Daj prednosť teórii s väčšou explanačnou silou; Hľadaj jednoduchšiu teóriu a pod. Nekognitívnymi hodnotami sú podľa neho nasýtené mnohé sociálne pravidlá mimovedeckého charakteru. Niektoré z nich sa *nedotýkajú* obsahu vedy, napríklad: Nerob iným to, čo by si nechcel, aby oni robili tebe (zlaté pravidlo ľudského správania); Tvoje povinnosti nemajú prednosť pred mojimi povinnosťami (pravidlo vojenskej a inej podriadenosti); Je lepšia

čestná smrť ako nečestný život atď. Iné nekognitívne hodnoty sa *dotýkajú* obsahu vedy, pričom niektoré z nich môžu pôsobiť na vedu pozitívne, iné zasa negatívne. Niektoré sú v súlade s vývinom vedy, napomáhajú rast objektívneho poznania; iné sú naopak v rozpore s vývinom vedy a prekážajú rastu objektívneho poznania. Príkladom prvých sú hodnotové tvrdenia, podľa ktorých je úlohou vedy napomáhať eliminácii biedy, prekonávaniu ekonomického, sociálneho a politického útlaku individuí a sociálnych skupín, ich spravodlivejšiemu prístupu k vedeckému výskumu a rozdeľovaniu jeho výsledkov. Príkladom druhých sú hodnotové tvrdenia typu: Akceptuj iba tie teórie, ktoré vedia veľkosť árijskej rasy; Odmietni každú teóriu, ktorá je v rozpore s Bibliou; Podporuj len také teórie, ktoré napomáhajú maximalizácii môjho zisku a pod.

Je zrejmé, že problém hodnotovej neutrality vedy sa netýka kognitívnych (epistemických) hodnôt. Ako je to však s nekognitívnymi hodnotami? Brown charakterizuje tieto možné prístupy k otázke vzťahu neepistemických hodnôt k obsahu vedy:

1. Vo vedeckej práci neexistujú žiadne nekognitívne hodnoty.
2. Celá veda je nasýtená nekognitívnymi hodnotami; preto neexistuje objektívny rozdiel medzi dobrou a zlou vedou.
3. Nekognitívne hodnoty majú občas vo vede istú úlohu, to však vždy vedie k nedobrej vede; dobrá veda sa oslobodzuje od nekognitívnych hodnôt.
4. Jestvuje síce rozdiel medzi dobrou a zlou vedou, no obidve sú preniknuté nekognitívnymi hodnotami.

Je zrejmé, že prvá z uvedených téz je, ako hovorí Brown, „naivne bezmocná“. Druhá je typická pre prívržencov sociálneho konštrukcionizmu, podľa ktorých záujmy a nekognitívne hodnoty sú vo vede také podstatné a všadeprítomné, že v nej nemôže existovať nijaká objektivita. Tretia je charakteristická pre klasický objektivismus. Najsprávnejším riešením je podľa Browna štvrtá téza, ktorá: a) uznáva, že vedecká metóda obsahuje množstvo pravidiel, ktoré sú vyjadrením epistemických hodnôt; b) pripúšťa, že obsah vedy môžu ovplyvňovať aj neepistemické hodnoty; c) požaduje, aby sa veda oslobodila od takých hodnôt, ktoré prekážajú jej smerovaniu k objektívnej pravde (napríklad komercializácia vedy, pseudovedecké zdôvodňovanie sociálnej nerovnosti alebo kreacionizmus); d) akceptuje také neepistemické hodnoty, ktoré napomáhajú rast jej objektívneho poznania. Uznáva teda, že vedu ovplyvňujú aj neepistemické hodnoty, no usiluje sa dištancovať od nihilizmu a relativizmu ([1], 105 – 108, 191, 199, 207).

Ukazuje sa, že problém hodnotovej neutrality vedy, a najmä spoločenských vied, nie je takou jednoduchou záležitosťou, ako by sa mohlo zdať na prvý pohľad. Pojem hodnotovej neutrality zrejme treba preformulovať: Veda plne rešpektuje epistemické hodnoty, je nezlučiteľná s negatívnymi neepistemickými hodnotami, ktoré brzdia jej smerovanie k objektívnemu poznaniu, ale je zlučiteľná s pozitívnymi neepistemickými hodnotami, ktoré napomáhajú jej smerovanie k objektívnej pravde a k novým výsledkom. Tým sa však celý problém zďaleka nevyčerpáva. Treba si postaviť otázku o možnom vplyve hodnôt na proces spoločenskovedného bádania. Jasné rozlíšenie kognitívnych (vedeckých) a nekognitívnych (mimovedeckých) hodnôt tomu napomáha.

5. Vplyv hodnôt na vedecké bádanie. Pri riešení otázky vplyvu hodnôt na vedecké bádanie si treba najprv postaviť otázku o ich vplyve na správanie a konanie indivíduí a skupín. Aj na túto otázku, pravda, možno nájsť v axiologickej literatúre rôzne odpovede. Jedni autori sú toho názoru, že *celé* ľudské správanie závisí od hodnôt a hodnotenia (Ch. Morris a i.); podľa iných autorov závisia od hodnôt a hodnotenia iba *niektoré* prípady správania (C. Kluckholm a i.). Je prirodzené, že ak vyjdeme z prvého z uvedených stanovísk, dôjdeme k záveru, že aj celé správanie vedcov závisí od nimi uznávaných hodnôt; ak vyjdeme z druhého stanoviska, tak takýto záver nevyhnutne spochybníme. Ako je to v skutočnosti?

Je fakt, že jednotliví vedci ani skupiny vedcov sa nenachádzajú v tých istých ekonomických, sociálnych, politických a kultúrnych podmienkach a vzťahoch; žijú v spoločnostiach, ktoré majú odlišné potreby a záujmy, a stavajú si preto aj odlišné ciele. Treba preto očakávať, že ich správanie vrátane vedeckého bádania, bude ovplyvňované rôznymi hodnotami. Vedec ako subjekt poznania sa jednoducho nemôže celkom oslobodiť od svojho prostredia a nemôže celkom neutralizovať vplyv hodnôt na proces svojho poznania. Pretože správanie vedcov vrátane ich vedeckého bádania je ovplyvňované odlišnými a často aj protikladnými hodnotami, bude sa to v konečnom dôsledku prejavovať aj v nedostatočnej zhode v ich vedeckom bádani.

Existuje spor o to, či rôzne hodnotové orientácie vedcov sú *rozhodujúcim* činiteľom vo vedeckom bádani, alebo či je to iba činiteľ *akcidentálny*. Podľa niektorých predstaviteľov sociálneho konštruktivizmu ide o faktor rozhodujúci; z pohľadu kritického či vedeckého realizmu je to činiteľ náhodný: 1. Rozhodujúcu úlohu vo vedeckom bádani majú podľa neho adekvátne metódy a techniky vedeckej práce: vedecké pozorovanie, experimentálny výskum, nomologická explanácia, humanitná interpretácia, konštrukcia myslenných objektov a modelov, uplatnenie metód matematickej analýzy, empirického testovania vedeckých hypotéz a teórií. 2. Pri analýze vplyvu hodnôt na vedecké bádanie treba jasne rozlišovať medzi kognitívnymi (vedeckými) hodnotami a nekognitívnymi (mimovedeckými) hodnotami, ako aj medzi tými mimovedeckými hodnotami, ktoré napomáhajú rast vedeckého poznania, a tými, ktoré mu prekážajú. 3. Dezintegračný vplyv negatívnych mimovedeckých hodnôt na spoločenské vedy je možný len tam, kde tieto vedy ešte nedisponujú dostatočnými metódami a technikami vedeckej práce, alebo tam, kde narážajú na problémy, ktoré sú za danej situácie vedeckými spôsobmi neriešiteľné ([10], 168).

* * *

Skutočný zmysel tézy o hodnotovej neutralite vedy nie je v popieraní hodnotovej viazanosti vedy, ale 1. v jasnom odlíšení pravdy ako vzťahu obsahu našich tvrdení k objektívnej realite od hodnoty ako vzťahu objektívnej reality k našim potrebám a záujmom; 2. v jasnom rozlíšení medzi hodnotou a hodnotením; 3. v odlíšení faktuálnych tvrdení o hodnotách, ktoré podliehajú kritériu pravdivosti, od hodnotiacich tvrdení, ktoré podliehajú kritériu hodnotovej adekvátnosti; 4. v odlíšení kognitívnych a nekognitívnych (mimovedeckých) hodnôt; 5. v jasnom odlíšení pozitívnych hodnôt, ktoré napomáhajú smerovanie vedy k objektívnej pravde a k novým výsledkom, od negatívnych hodnôt, ktoré tento proces brzdia; 6. v úsilí o zjednotenie objektivity vedy s pokrokovým sociálnym hnutím za lik-

vidáciu chudoby, ekonomickej, sociálnej, politickej a kultúrnej nerovnosti, za všestranný rozvoj tvorivých ľudských bytostných síl.

LITERATÚRA

- [1] BROWN, J. R.: *Who Rules in Science. An Opinionated Guide to the Wars*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press 2001.
- [2] BROŽÍK, V.: *Hodnoty a významy*. Bratislava: Pravda 1984.
- [3] BUNGE, M.: *Social Science under Debate. A Philosophical Perspective*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press 1999.
- [4] DOROTÍKOVÁ, S.: *Filozofia a problémy hodnoty*. Bratislava 1980.
- [5] DOW, S. C.: *The Methodology of Macroeconomic Thought. A Conceptual Analysis of Schools of Thought in Economics*. Cheltenham: UK – Brookfield 1996.
- [6] GRECKIJ, M. N.: O mieste hodnotového prístupu v marxizme-leninizme. In: *Filozofia* 35, 1980, č. 1, s. 43 – 46.
- [7] HRUŠOVSKÝ, I.: *Dialektika bytia a kultúry*. Bratislava: Tatran 1975.
- [8] KELLNER, H.: „See Also Literary Criticism“: Social Science Between Fact and Figures. In: S. Turner – P. A. Roth (eds.): *The Blackwell Guide to the Philosophy of the Social Sciences*. Cambridge: Blackwell Publishing 2003.
- [9] KELSEN, H.: *Všeobecná teorie norem*. Brno: Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 2000.
- [10] KLOSKA, G.: *Pojęcia, teorie i badania wartości w naukach społecznych*. Warszawa: PWN 1982.
- [11] LÓPEZ QUINTÁS, A.: *The Knowledge of Values. A Methodological Introduction*. Lanham, New York, London: University Press of America 1989.
- [12] LOUŽEK, M.: *Metodologie ekonomie*. Universita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum 2009.
- [13] MORAWSKI, S. – EILSTEIN, H.: Wartości i oceny. In: *Studia filozoficzne*, 4, 1967.
- [14] POMORSKI, J.: *Historyk i metodologia*. Lublin: Wydawnictwo Marii Currie – Skłodowskiej 1991.
- [15] POPELOVÁ, J.: Historická dimenze kulturních hodnot. In: *Filozofický časopis*, č. 1, 1976.
- [16] RAMAZANOV, S. P.: O cennostnom podchode k istoričeskoj nauke. In: *Rol' metodologii v razvitii nauki*. Novosibirsk 1955, s. 305 – 315.
- [17] RUBEN, D-H.: The Philosophy of the Social Sciences. In: A. C. Grayling (ed.): *Philosophy 2. Further through the Subject*. Oxford: Oxford Univeristy Press 1998.
- [18] STANFORD, M.: *An Introduction to the Philosophy of History*. Oxford: Blackwell Publishers 1988.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/0207/09.

prof. PhDr. Václav Černík, DrSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: filosekr@savba.sk